

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1945

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΑ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Η ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ *

Και με τις σημερινές απαντήσεις, φαίνεται ακόμα μιὰ φορά πόσο άβάσιμη ήταν ή άνησυχία μας μήπως ή έρευνα πέσει σέ επαναλήψεις. Τά έρωτήματα μένουν, φυσικά, τά ίδια, μα δέ δεσμεύουν, δέν περιορίζουν καμιά σκέψη, κ' έτσι, σέ κάθε τεύχος, παρουσιάζονται ανανεωμένα :

« — Η Τέχνη μπορεί και πρέπει νά είναι αυτόνομη, έντελώς ανεξάρτητη από στοιχεία πού ύπηρετούν τή μιὰ ή τήν άλλη σκοπιμότητα, ή όφείλει νά κάνει εξαίρεση τουλάχιστον για τά κοινωνικά προβλήματα του καιρού της και νά προσφέρει ύπηρεσίες καθορισμένες από τους θεωρητικούς του ένός ή του άλλου κοινωνικού συστήματος ;

« — Αν έχει αυτή τήν ύποχρέωση, πώς πρέπει νά τήν τοποθετεί μέσα στις προσπάθειες και στις πραγματοποιήσεις της ; »

Απαντούν :

Ο Κ. Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ :

Ποτέ ρώτημα, όσο παλιό, όσο τριμένο κι αν φαίνεται, δέ βρέθηκε τόσο στον τόπο του και στον καιρό του. Και για μας, τους ανθρώπους του λεγόμενου «μεσοπόλεμου», νομίζω, πώς είναι πιο καυτερό, πιο έπιταχτικό, πιο έναγωνιο. Οι παλιοί κρατούν κάποιο απόθεμα μέσα τους από τις ήσυχασμένες έποχές πού πρόφτασαν νά περάσουν, οι νεότεροι κατέχουν τήν κατάφαση τής όρμης, ένα έτοιμο να ή ένα όχι μέσα τους και δέν κάθονται, οι περισσότεροι τουλάχιστο ανάμεσα τους, νά μηρυκάζουν τέτλια θέματα. Μα έμεις αυτά τά θέματα τά ζήσαμε και τά ζούμε ακόμα σαν ένα μαρτύριο φοβερό, έν' από τά πολλά μαρτύρια και προνόμια τής γενιάς μας, αυτής πού τήν είπανε γενιά «κριτική», αντί νά τήν πούνε καλύτερα «κρίσιμη». Και τό περίεργο είναι, πού τό δικιο τόχουμε μεϊς : οι άνθρωποι τής μετέωρης ειρήνης, πού είδαμε τον κόσμο κι από τήν καλή κι από τήν ανάποδη, πού σταθήκαμε στη ρίζα κάθε άξιας συλλογισμένοι, πού αντικρύσαμε τήν ξέφραγη άβυσσο με τά μάτια όρθάνοιχτα από προσδοκία και άπορία, πού δέν καταφέραμε, έπιτέλους, νά όπλιστούμε με τις «παρωπίδες» τής σιγουριάς, πού κάνουν πολλούς σήμερα νά καμαρώνουν χωρίς φρόνηση.

Δέ θά χρειαστεί, νομίζω, νά ξαναγυρίσουμε στο άλφαβητάρι τής αισθητικής, για νά ξαναϊδοϋμε τή φύση, τά όρια και τά πεπρωμένα τής τέχνης. Είπώθησαν ίσαμε τώρα πολλά, έτσι πού ό περισσός λόγος νά φαίνεται πιά άνυπόφερτα φορτικός. Άνάγκη μονάχα νά σταθούμε σέ μερικά σημάδια και τουτα ν' άρμολογήσουμε σαν ένα «πιστεύω», ένα μικρό κώδικα, πού μπορεί νά είναι κάπως ώφέλιμος και στον καλοπροαίρετο γείτονα.

1. Η τέχνη είναι μιὰ μοναξιά, πού πάει νά νικήσει τον έαυτό της. Ξεκινάει από μιὰ πρώτη καταβολή άγωνίας και μέθης, από ένα πρώτο κύτταρο πού αυτοπολλαπλασιάζεται και όδοιπορεί προς τήν έπιφάνεια, προσπαθώντας νά λυτρωθεί και νά κατακτήσει τήν αντίξια έκφρασή του. Είν' ένας πόνος ή όδοιπορία αυτή και μιὰ άνάλωση δύναμης, πού δέ συλλογιέται τον άφανισμό της. Μιὰ καθοσίωση.

2. Η τέχνη είναι ένέργεια του άτόμου. Μέσα στην έκφραση ύπάρχει πάντα ένας κατακόρυφος στοχασμός, μιὰ πρώτη σύλληψη, τό σάλεμα μιās ψυχής, πού όργανώνει, καθοδηγεί και, στις περισσότερες περιπτώσεις, περαιώνει τό σύνολο, χωρίς τήν επέμβαση ένός τρίτου. Δέν είναι μιὰ πράξη όμαδική, ακόμα κι όταν πρόκειται για ένα έργο, όπου πολλοί συνεργάζονται ίσαμε πού νά πάρει τήν όριστική του μορφή. Δέ θά μπορούσαμε, π.χ., νά συλλογιστούμε, πώς θά είταν μπορετό νά μαζευτούνε δέκα Μπετόβεν και νά συνθέσουν τήν «Ηρωική συμφωνία», καθώς μαζεύονται δέκα έπιτελικοί άξιωματικοί και καταρτίζουν ένα σχέδιο τακτικής, έστω κι αν ό ένας άπ' αυτους δίνει τήν πρώτη κατεύθυνση. Στο έργο τής τέχνης ή παρουσία τής μιās ψυχής είναι αισθητή από τήν αρχή ίσαμε τό τέλος. Τουτο είν' ένα καίριο γεγονός, πού διαφοροποιεί τήν καλλιτεχνική δημιουργία ανάμεσα στις άλλες ανθρώπινες ενέργειες.

3. Ωστόσο, τό δημιουργικό έγώ δέν είναι αυτόνομο. Αν τό τέλος

* Βλ. τά τεύχη 433, 434, 435, 436 και 437—438.

τῆς μορφοπλαστικῆς ἐνέργειας εἶναι ἡ αἰσθητοποίηση τοῦ μέσα του κόσμου, ὥστε νὰ γίνῃ τοῦτος ὀλοκληρωτικῶς συνειδητὸς καὶ στὸ ἴδιο καὶ στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους — καὶ δὲ μπορεῖ, φυσικὰ, νὰ συμβαίνει διαφορετικὰ —, τότε δὲν ἔχει μῆτε τὸ δικαίωμα μῆτε τὴ δυνατότητα νὰ κινηθεῖ μέσα σ' ἓνα χῶρο ἀπόλυτης αὐτονομίας, ὄχι μονάχα γιατί ἡ φύση τῆς ἐκφρασης ἀπαιτεῖ τὴ συνάρτηση πρὸς τὸ ἀντικείμενο καὶ πρὸς τὸ φαινόμενο, μὰ καὶ γιατί ἡ ἀπόλυτη αὐτονομία εἶναι κάτι ἀνάλογο πρὸς τὴν ἀπόλυτη λευτεριά, δηλαδή κάτι τὸ ἀληθινὰ ἀκατανόητο. Ἐννοῶ τὴ λευτεριά πού θὰ βρισκόταν πρῶτύτερ' ἀπὸ κάθε μορφή τῆς βούλησης στὸ πλατύτερο νόημά της ἐννοημένης.

4. Τὸ δημιουργικὸ ἐγὼ εἶναι τὸ αἰῶνιᾶ ἐπαναστατημένο ἐγὼ. Μῆτε τὸν ἡσυχασμὸ μῆτε τὸν κάματο καταδέχεται. Γίνεται ὀλοένα, πορεύεται ὀλοένα: ἡ δίψα τοῦ νέου εἶναι ἡ ἀκατάσβεστη δίψα τοῦ ἀνσταματήσει ὀριστικά, ἀν' ἐπαναστρέψει στὰ βήματά του, ἀν' ἀποκάμει στ' ἀνέβασμα, χάθηκε. Δὲν εἶναι ὁ κλειστὸς χῶρος πού τοῦ δίνεται ἀπὸ τὴ μοῖρα νὰ καταχτήσῃ· εἶναι ἡ ἀπειρὴ ἀπόσταση πού κεντρίζει τὴ λαιμαργία του. Ἡ πορεία του γνωρίζει σταθμούς, ὄχι τέρματα. Μικρὰ καὶ ταπεινὰ τοῦ φαίνονται τὰ πρόσκαιρα ἐπιτεύγματα, μικρὲς καὶ ταπεινὲς τοῦ φαίνονται οἱ πρόσκαιρες εὐτυχίες. Ἡ οὐσία του εἶναι οὐσία ἀγῶνα· καὶ γιὰ τοῦτο εἶναι ἀντιδογματικὸ, ἀντισυστηματικὸ, ἀντιστατικὸ· καὶ γιὰ τοῦτο ξαφνιάζει μὲ τὰ καμώματά του τοὺς ἀνίδεους καὶ βρίσκεται συχνὰ ἀμποδεμένο μπροστὰ σ' ὄλους καὶ δὲν κατέχει τὸν τρόπο νὰ χορτάσει μὲ μιὰ βέβαιη ἀπόκριση τὸν κοινὸ μέσο ἀνθρώπο. Ἡ πραγματικότητά του εἶναι μιὰ πραγματικότητα ἰδιότυπη: ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ, ἡ ὁμαδικὴ ψυχὴ, τὸ ἀντικείμενο, τὸ φαινόμενο, ἡ φαντασία καὶ τ' ὄνειρο κατεργάζονται τὸ ἀμάλαμά της.

5. Ἐτσι, ὁ ἀληθινὸς τεχνίτης εἶναι κι ὁ ἀληθινὰ λεύτερος ἀνθρώπος. Οἱ σκλάβοι, κ' ἐννοῶ σκλάβους κείνους πού δὲν κατέχονται ἀπὸ τὸν πόθο τῆς λευτερίας, δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ φτάσουν στὰ ψηλῶματα ὅπου φυσοῦνε οἱ ἀνεμοὶ τῆς δημιουργίας. Ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ λευτεριά, ἡ πνοή, ὁ ἀγέρας πού δρασκελίζει τὶς στεριὲς καὶ τὶς θάλασσες, πού περνάει ἀγνιστικὸς ἀπάνω στὸ πρόσωπο τῆς γῆς. Ὅπου ὑπάρχει τὸ ἀληθινὸ ἔργο τῆς τέχνης, ὑπάρχει ἡ παρουσία τοῦ πνεύματος. Κι ὅπου ὑπάρχει ἡ παρουσία τοῦ πνεύματος, ὁ κοινωνὸς τοῦ ἔργου τῆς τέχνης ἀνασαινεῖ πλατύτερα καὶ βαθύτερα, σ' ἓνα κόσμον καλύτερον.

6. Ἡ τέχνη δὲν ἀπευθύνεται στὸν ἑαυτὸ της. Ἀπευθύνεται στὸν ἄλλον ἀνθρώπο. Εἶναι μιὰ κοινωνικὴ λειτουργία, μιὰ χαρὰ μὲ ἀπεριόριστη κοινωνικὴ χρησιμότητα. Καὶ ἀπευθύνεται ὄχι μονάχα στὸ σημερινό, μὰ καὶ στὸν αὐριανὸ ἀνθρώπο. Κι ὄχι στὸν ἀνθρώπο ἐνὸς τόπου, σ' ὄλους τοὺς ἀνθρώπους. Κ' ὄχι σὲ κείνον πού πιστεύει τοῦτο ἢ κείνο, σὲ κάθε ἀνθρώπο. Ἡ καθολικότητά της εἶναι τὸ μεγάλο της προνόμιο. Καὶ γιὰ τοῦτο ὑπηρετεῖ τὴ λευτεριά πού δὲν ἔχει ὄνομα. Καὶ γιὰ τοῦτο μεστώνει σὲ ἀνθρωπιὰ καὶ τὰ θέματά της εἶναι τὰ αἰώνια ἀνθρώπινα θέματα. Εἶν' ἓνα τρόπαιο τοῦ ἀνθρώπου ἐνάντια στὴν πεπερασμένη του ὑπαρξή, πού ἀποδίδεται πάλι στὸν ἀνθρώπο. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρετὴ της. Ἡ μεγάλη ἀνώνυμη ἀρετὴ. Καὶ γιὰ τοῦτο περνοῦν οἱ γενιὲς καὶ καθρεφτίζονται στ' ἀριστοτεχνήματα κ' ἡ καθεμιὰ βρίσκει κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της μέσα σὲ δαῦτα, κάτι ἀπὸ τὸν ἀληθινότερον, τὸ βαθύτερον ἑαυτὸ της.

7. Ἡ τέχνη εἶναι ἀφιλόκερδη. Ἡ ἀνιδιοτέλεια εἶν' ἐν' ἀπὸ τὰ κυριότερά της γνωρίσματα. Καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει ἄλλη βεβαιότερη πρόθεση μέσα της, ἔξω ἀπὸ τὴν πρόθεση τῆς ἀρτίας ἐκφρασης. Ἡ ἀνιδιοτέλεια εἶναι ἡ ἀσφαλέστερη γέφυρα ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἄλλον ἀνθρώπο. Γιατί μόλις ἐκεῖνος ὑποψιαστῆ, πὼς ἄλλοῦ κατατείνει ὁ δημιουργὸς, ἡ αἰσθητικὴ ἀναγὰλλιὰ ἐξαφανίζεται καὶ ἡ καθαρὴ τῆς ἐπικοινωνίας κηλιδώνεται. Ἀπὸ τὴ διαπίστωση τούτης πηγάζει ἡ βεβαιότητα, πὼς τὸ ἔργο τῆς τέχνης μονάχα τυχαῖα μπορεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ ἐξωκαλλιτεχνικοὺς σκοποὺς, ἀπὸ μιὰ ἀκαθόριστη βούληση, ὄχι ἀπὸ μιὰ σταθερὴ ἐπιδίωξη, πού θυσιάζει στὸν ἑαυτὸ της τὴν ἀπαιτήση τῆς ἐκφρασης.

8. Ἡ τέχνη δὲν ἀγνοεῖ τὴν ἐποχὴ της. Τὸ ἀντίθετο, μάλιστα, βρίσκεται μέσα στὸ κέντρο τῆς ἐποχῆς της, ἀπὸ κείνη δανείζεται τὰ γενεσιουργὰ στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου της καὶ σ' ὅ,τι ἀμορφο μετεωρίζεται ὀλόγουρά της δίνει τὴν ἐκφραση τὴν τελειωτικὴ. Καὶ τοῦτο γιατί ὁ ἀνθρώπος ὁ πνευματικὸς ἀνασαινεῖ τὴν ἀνασαιμιὰ τοῦ καιροῦ του καὶ κάνει συνειδησὴ του τὴ λαχτάρα του καὶ τὸν πόνο του καὶ τὴν προσδοκία του καί, πολλὰς φορές, προπορεύεται, ξεσκαλίζοντας κι ἀνοίγοντας δρόμους πρὸς τὶς κορφὲς καὶ ὑποτυπώνοντας τὰ μελλούμενα μέσα στοὺς γόνιμους ὀραματισμούς του. Ὁ ἀληθινὸς πνευματικὸς ἀνθρώπος δὲν εἶναι τυμβωρύχος, εἶναι νεκροθάφτης. Κατέχει μιὰ εὐαίσθητη κεραία πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ξεχωρίζει τοὺς ἀταφους νεκρούς. Ἡ συνειδησὴ του εἶναι μιὰ συνειδησὴ ζωντανίας καὶ νιότης. Γιατί κι αὐτὸς ὀλοζώντανος πρέπει νάβῃ καὶ νὰ λάμπῃ ἀπὸ τὴν αἴγλη τῆς νιότης. Ἡ μοναξιά του εἶναι ἡ μοναξιά τῆς δημιουργίας. Δὲν εἶναι ἡ στέρφα μοναξιά τοῦ στυλίου, πού ἀπαρνιέται τὸν ἀνθρώπο, γιὰ νὰ σώσῃ τὸν ἑαυτὸ του. Ὁλωσδιόλου ἀντίθετα, ὁ δημιουργικὸς ἀνθρώπος σώζει τὸν ἑαυτὸ του μέσα στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Τὰ αἰτήματα τοῦ καιροῦ του εἶναι καὶ δικά του αἰτήματα. Μὰ δὲ γίνονται δικά του μὲ τὸν καταναγκασμὸ, μῆτε μέσα στὰ σύνορα ἐνὸς τύπου δοσμένου ἀπὸ πρῶτύτερα. Γιατί κείνος κατέχει τὸ ἐνστικτὸ νὰ πλάθῃ μορφὲς καὶ κάθε τελειωμένη μορφή τοῦ εἶναι ἀληθινὰ ἀνυπόφερτη.

9. Ἐτσι, ὁ γνήσιος πνευματικὸς ἀνθρώπος βρίσκεται στὸ ἀκρωτήριο τοῦ καιροῦ του, ἐκεῖ πού, λαχανιάζοντας κάποτε, προσδοκοῦν ν' ἀπαγγιάσουν οἱ ἄλλοι. Γεύεται καὶ μετουσιώνει τὴν παρούσα στιγμή, τὴν ἀληθινὰ παρούσα στιγμή. Κατέχει μιὰ θαυμαστὴ διακριτικὴ ἱκανό-

τητα, ὁμόζυγη μὲ τὴν ἱκανότητά του τῆ μορφοπλαστική, καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς κρίνει, συγκρίνει, «καθαίρει», τοποθετεῖ, διδάσκει τὴν δραση παρέχοντας ἀπροσδόκητες ἀπόψεις, σπέρνει τὸ λόγο καὶ τὸν ἀντίλογο, μὲ μιὰ μονάχα δίδυμη κατάφαση μέσα του, τὴν κατάφαση τῆς αἰσθητικῆς ἐντέλειας καὶ τῆς βαθυτέρας ἀνθρώπινης. Πολίτης εἶναι. Κι ἀπὸ τοὺς γνησιότερους μάλιστα. Μὰ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ πολιτικός. Κι ἂν ἀκόμα τὴν ἀγαπήσῃ τὴν ἐνέργεια τὴν πολιτική, τοῦτο θὰ τὸ κάμῃ, χωρὶς νὰ θυσιάσῃ τὴ δημιουργική του αὐτοτέλεια, γιὰτὶ ἀλλιῶτικα μὲς ἀπὸ τὸν ποιητὴ βγαίνει ὁ βάρδος, μὲς ἀπὸ τὸν πεζογράφο ὁ δημοσιολόγος, ὁ κοινωνιολόγος κι ὁ «παμφλετίστας», πρόσωπα πού ἀνήκουν σ' ἄλλο κύκλο ἐνέργειας. Βέβαια, τὸ καθετί μπορεῖ νὰ τὸ χωρέσῃ ἡ τέχνη. Μονάχα τὴν ἰδιοτέλεια δὲ χωρεῖ.

10. Ἡ ἔννοια τοῦ ὑπερηγεῖν δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια ξένη πρὸς τὴν τέχνη. Ἰσα ἴσα πού ἀποτελεῖ τὴ βαθύτερη καὶ τὴν ἀληθινότερη σκοπιμότητά της. Ἡ ἔννοια τοῦ ὑπακοῦν τῆς εἶναι ξένη. Γιὰτὶ ἡ ὑπακοή στενεύει τὰ σύνορα, δεσμεύει τὴ λεύτερη ἀνασαιμία, περιορίζει τὸ ἄτομο μέσα στὸ συγκεκριμένο καὶ τοῦ κλείνει κάθε πόρτα διαφυγῆς. Μὲ τὸν τρόπο τοῦτο κι ὁ παράδεισος γίνεταὶ κόλαση. Καὶ κείνο πού ἀυθόρμητα καὶ καλοπροαίρετα καὶ χωρὶς συνείδηση ἀλλότριου σκοποῦ θὰ μπορούσε νὰ κατορθωθεῖ μετασχηματίζεται σὲ πράξη ἀνάγκης καὶ δημιουργεῖ, τὴν ἀνύπαρχτη διαφορετικά, δίψα μιᾶς ἀντίστροφης λευτεριάς. Νομίζω, πὼς τοῦτο πηγάζει ἀπὸ ἐν' ἀναμφισβήτητο ψυχολογικὸ γεγονός, πού καλὸ εἶναι νὰ τὸ λογαριάζουμε, σὰν εἶναι νὰ σπουδάσουμε τὸ αἶτημα τῆς ἀμεσα χρησιμοθηρικῆς δημιουργίας.

Ο Κ. ΓΙΑΝΗΣ ΚΟΡΔΑΤΟΣ :

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού τὰ ἐρωτήματά σας θίγουν ἓνα βασικὸ πρόβλημα τῆς κοινωνιολογίας καὶ δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού δόθηκε ἡ σωστὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό. Φυσικά ὅσοι εἶναι ἰδεαλιστὲς βλέπουν τὴν τέχνη σὰν αὐτόνομο καὶ ἀνεξάρτητο φαινόμενο πού ἔχει δική του ὑπόσταση μέσα στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Πολλοὶ μάλιστα ἀξιωματικὰ ὑποστηρίζανε τὸ δόγμα πὼς ἡ τέχνη ὑπάρχει γιὰ τὴν τέχνη. Τὸ δόγμα αὐτὸ σήμερα ἔχει πολὺ λίγους ὀπαδοὺς. Ὡστόσο ὅμως οἱ ἰδεοκράτες, ὅσοι δηλαδὴ πιστεύουν καὶ λένε πὼς οἱ ἰδέες ἔχουν ὀλοτέλα ἀνεξάρτητη προέλευση καὶ δὲν ἀποτελοῦν τὸ ἐποικοδόμημα τῆς κοινωνίας, σώνει καὶ καλά, θέλουν τὴν τέχνη αὐτόνομη. Ὁ ποιητὴς, ὁ ζωγράφος, ὁ γλύπτης, ὁ συνθέτης, ἐργάζονται μακριὰ ἀπὸ κάθε ἐπίδραση τοῦ περιγυροῦ τους! Αὐτοὶ βλέπουν «ἀφ' ὑψηλοῦ» τὶς ταπεινότητες καὶ τὶς χυδαιότητες τῆς ζωῆς καὶ δημιουργοῦν «ἐξω τόπου καὶ καιροῦ». Ἄν συμβουλευθοῦμε τὴν ἱστορία, θὰ ἰδοῦμε πὼς δὲν ὑπάρχουν τέτοια μεταφυσικὰ ὄντα. Ὑπάρχουν βέβαια μεγάλοι στοχαστὲς καὶ καλλιτέχνες, μὰ κι' αὐτοί, ὅσο κι' ἂν τὸ ταλέντο τους εἶναι μεγάλο, εἶναι μέλη καὶ ἐξαρτήματα τῆς κοινωνίας στὴν ὁποία ζοῦν. Καὶ ὅμως, θὰ μοῦ πῆτε, ἀπὸ χιλιάδες χρόνια τώρα ὁ ἰδεαλισμὸς ἔχει γερὲς ρίζες. Σωστὸ αὐτό, καὶ προσθέτω πὼς παραμορφώνει τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐξυπηρετώντας ταξικὰ συμφέροντα. Ὁ ἰδεαλισμὸς εἶναι τὸ πιὸ ἰσχυρὸ ὄπλο στὸν πνευματικὸ τομέα πού κρατᾶ ἀλυσσοδεμένη τὴ σκέψη. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια ὑπάρχει ἡ πάλῃ ἀνάμεσα ἰδεαλιστῶν καὶ ὑλιστῶν. Ὁ κορυφαῖος τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν, ὁ Ντιντερό, μὲ τὸ δίκιο του τόνιζε γιὰ τοὺς ἰδεαλιστὲς: «Εἶναι οἱ φιλόσοφοι—ἐγραφε—πού μὴ ἔχοντας συνείδηση παρὰ μόνο τῆς ὑπαρξῆς τους καὶ τῶν αἰσθημάτων πού ἐναλλάσσονται μέσα τους, δὲν παραδέχονται τίποτ' ἄλλο. Παράδοξο σύστημα, πού μοῦ φαίνεται πὼς δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὀφείλει τὴ γένεσή του παρὰ μόνο σὲ τυφλοὺς, σύστημα πού, πρὸς αἴσχος τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καὶ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ καταπολεμηθῇ ἂν καὶ εἶναι τὸ παραλογώτερο ἀπ' ὅλα.»

Οἱ ματεριαλιστὲς, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς ἰδεαλιστὲς βάλαν τὰ πράγματα στὴ θέση τους. Τὸ βασικὸ πρόβλημα εἶναι ἀπὸ ποῦ παίρνει ἡ νόηση τὶς βασικὲς ἀρχές κάθε γνώσης—καὶ φυσικά καὶ ὁ ποιητὴς, καὶ ὁ ζωγράφος, καὶ γενικὰ ὁ καλλιτέχνης. Οἱ ἰδεαλιστὲς ὅμως ἀπαντοῦν, ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους. Αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα λαθεμένο. Εἶναι μεταφυσικὴ τῆς κακῆς ὥρας. Οἱ βασικὲς ἀρχές τῆς νόησης πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Οἱ ἀρχές αὐτὲς δὲν εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς ἐρευνας, ἀλλὰ τὸ τελικὸ τῆς ἀποτελέσματος, δὲν ἐφαρμόζονται στὴ φύση καὶ στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ ἱστορία, ἀλλ' ἀπορρέουν ἀπ' αὐτὲς. Πιὸ ἀπλά, οἱ παραστάσεις ἢ τὰ αἰσθήματα εἶναι «σύμβολα» τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ σκέψη δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενο. Ἡ σκέψη εἶναι ἀντανάκλαση τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης λοιπόν, ὅπως καὶ ὁ φιλόσοφος, διαρκῶς ἀντλοῦν εἰκόνες, αἰσθήματα, παραστάσεις ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ἄν δεχτοῦμε αὐτὴ τὴ βάση, πού εἶναι ἡ μόνη σωστὴ, τότε πρέπει νὰ συμβουλευθοῦμε τὴν κοινωνιολογία γιὰ νὰ ἰδοῦμε ἂν ἡ κοινωνία εἶναι κάτι τὸ μονοκόμματο, τὸ στατικὸ, τὸ ἀνάλλοχτο. Ἡ κοινωνιολογία μᾶς ἀπαντᾷ ὄχι. Ἡ κοινωνία ὀλοένα ἀλλάζει μορφές—καθεστῶτα. Ἡ ἱστορία—κ' ἐδῶ ἡ πλαστογράφησή της δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τέλεια ἀπὸ τοὺς ἰδεαλιστὲς—μᾶς διδάσκει πὼς μέσα σὲ τρεῖς χιλιάδες χρόνια γνωστῆς γιὰ μᾶς ἱστορίας ἀλλάξανε ἓνα σωρὸ καθεστῶτα καὶ ἰδέες καὶ συνακόλουθα καὶ ἡ τέχνη πῆρε διάφορες μορφές καὶ στὶς χωριστὲς χώρες καὶ ἐποχὲς πέρασε ἀπὸ διάφορα στάδια ἀκμῆς καὶ παρακμῆς. Ποιὰ εἶναι ἡ βασικὴ αἰτία τῆς τέτοιας ἀλλαγῆς; Νὰ ἓνα ἄλλο ἐρώτημα πού χρειάζεται μιὰ ἀπάντηση. Πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ μὴν ξεχνᾶμε πὼς ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξῆς τῆς χωρίστηκε σὲ τάξεις μὲ ἀντιθέσεις συμφερόντων. Ἐπειτα δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει καὶ τοῦτο. Κάθε φορὰ πού σημειώνεται μετα-

βολὴ στὴν οικονομικὴ βάση τῆς κοινωνίας ἀνατρέπεται πότε πολὺ γρήγορα καὶ πότε ἀργὰ ὀλοκλήρο τὸ ἐποικόδημα, δηλαδὴ ἀλλάζουν οἱ νομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, καλλιτεχνικές, φιλοσοφικές κλπ. μορφές τῆς κοινωνίας. Ὁ κάθε λοιπὸν στοχαστὴς καὶ καλλιτέχνης, πότε ἀμεσα καὶ πότε ἔμμεσα, παίρνει μέρος στὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, πότε θετικὰ καὶ πότε ἀρνητικὰ, γιατί γίνεται ὁ ἀπολογητὴς ἢ ὁ διερμηνευτὴς τῶν τάσεων, τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν ἀναγκῶν ὄχι μόνο τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ τῆς τάξης του στὴν ὁποία ἀνήκει! Γι' αὐτὸ πρέπει πρῶτα νὰ προηγηθῆ ὁ ἐξωτερικὸς τεχνικὸς πολιτισμὸς σὲ μιὰ χώρα, αὐτὸ ποὺ καθιερώθηκε νὰ τὸ λέμε *civilisation* καὶ ν' ἀκολουθήσῃ ἡ πνευματικὴ καλλιέργεια (*culture*). Ὡστόσο στὰ νεώτερα χρόνια ποὺ ἀπὸ τὴν πρόοδο καὶ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς δὲν ὑπάρχουν σινικά τείχη ἀνάμεσα στὶς διάφορες χώρες, καθυστερημένοι λαοὶ δέχονται τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων καὶ καλλιτεχνικῶν Σχολῶν ἄλλων προχωρημένων στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ λαῶν. Στὴν περίπτωσιν ὁμως αὐτὴ οἱ καθυστερημένοι λαοὶ πρὸ πολὺ μιμοῦνται ἀντὶ νὰ δημιουργοῦν.

Ὅταν ἀντικρύσουμε ἀπὸ τέτοια σκοπιὰ τὸ πρόβλημα τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, δὲν ἔχουμε κανένα φόβο νὰ μπερδευθοῦμε μὲ τὶς κοινοτοπίες καὶ τὰ μεταφυσικὰ κατασκευάσματα τῶν ἰδεολογικῶν. Ἡ τέχνη δὲν εἶναι οὔτε αὐτόνομη οὔτε ἀνεξάρτητη. «Ἡ τέχνη— λέει ὁ Πλεχάνωφ— εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα τῆς ψυχικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, κι' ὅσο πρὸ ὑψηλὸ εἶναι τὸ αἶσθημα ποὺ ἐκφράζεται μ' ἓνα ὀρισμένο καλλιτεχνικὸ δημιούργημα, τόσο πρὸ καλὰ μπορεῖ τὸ δημιούργημα αὐτὸ (κάτω ἀπὸ ἄλλους παρόμοιους ὅρους) νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ μέσου ποὺ ἀναφέραμε.» Ἡ τέχνη λοιπὸν δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀφηρημένο, ὁ καλλιτέχνης ὅ,τι δημιουργεῖ δὲν τὸ δημιουργεῖ σὰν οὐρανοκατέβητο ὄντο. Οἱ καλλιτέχνες εἶναι πολῖτες μιᾶς χώρας καὶ ἀνήκουν σὲ μιὰν ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη. Ἄρα εἶναι ἐπηρεασμένοι ἔτσι ἢ ἄλλοιῶς καὶ ἀπὸ τὶς πολιτικὰς ἰδέες τοῦ καιροῦ τους καὶ ἀπὸ τὰ γενικώτερα ἰδεολογικὰ ρεύματα. Ἀδιάφοροι ἀνθρώποι δὲν ὑπάρχουν μέσα σὲ καμμιά κοινωνία. Ἄν ἓνας καλλιτέχνης ἔχει ταλέντο, ἀνάλογα μὲ τὶς ἰδέες ποὺ ἔχει καὶ στὴν κοινωνικὴ του τοποθέτηση, θὰ δώσῃ μορφή, ἔκφραση στὴν ἔμπνευσή του. Βέβαια σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ δὲν παρουσιάζει μεγάλες συγκινήσεις καὶ μεταβολές, ὁ καλλιτέχνης καὶ ὁ στοχαστὴς ποὺ δὲν ἔχουν μεγάλο ταλέντο καὶ δὲν εἶναι ἰδιοφυεῖς, δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἔργα τῆς δὲν ἔχουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀντίθετα, σὲ ἐποχές πολυτάραχες καὶ ζωντανές, σὲ ἐποχές ποὺ εἶναι σταθμὸς στὴν ἱστορία τῶν λαῶν, ὁ καλλιτέχνης εἶναι κι' αὐτὸς ἀνήσυχος καὶ ὀλοένα ἀναζητεῖ νέες μορφές, στὴ δημιουργικὴ καλλιτεχνικὴ του ἐξόρμηση. Στὶς ἐποχές αὐτὲς ἡ Τέχνη βρίσκεται πρὸ πολὺ ἀμεσα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ σάλου. Αὐτὸ τὸ βλέπομε μελετώντας τὴν ἱστορία. Θὰ ἴδωμε πῶς ὅλοι οἱ μεγάλοι τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐπηρεάστηκαν κάθε φορὰ ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὶς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ἀναστατώσεις καὶ προσαρμόστηκαν στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τους καὶ ἔβαλαν τὸ ταλέντο τους στὴν ὑπηρεσία τῆς χώρας ἢ τῆς τάξης τους. Ὁ Αἰσχύλος δὲν ἔγραψε μόνο τὸν «Προμηθεῖα» ἀλλὰ καὶ τοὺς «Πέρσες». Παραδείγματα ὑπάρχουν παραπολλά. Μὰ καὶ στὰ νεώτερα χρόνια βλέπομε τοὺς καλλιτέχνες νὰ παίρνουν ἔτσι ἢ ἄλλοιῶς μέρος στὴν πολιτικοκοινωνικὴ ζωὴ τῆς χώρας τους καὶ μάλιστα σ' ἐποχές ἐπαναστατικὰς νὰ παίξουν καὶ πρωτοπορικὸ ρόλο. Ἀντίθετα σὲ ἐποχές ποὺ παρουσιάζουν στασιμότητα καὶ μάλιστα σὲ ἐποχές ποὺ ἡ κυρίαρχη τάξη ἢ ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὴ εἶναι βουτηγμένη στὸ βούρκο τῆς διαφθορᾶς, ἔχει παρατηρηθεῖ πῶς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς στοχαστὰς καὶ καλλιτέχνες, ἀηδιασμένοι μὲ ὅ,τι γίνεται γύρω τους καὶ μὴ τολμώντας ἢ θέλοντας νὰ γυρίσουν ὀλοτέλα τὴν πλάτη τους πρὸς τὴν τάξη τους καὶ νὰ πᾶνε πρὸς τὴν τάξη ποὺ ἔχει νὰ παίξῃ ἱστορικὸ ρόλο, γιατί ἡ νοοτροπία τους καὶ ἡ σκέψις τους εἶναι ἀντιδραστικὴ, κλείνονται στὸ καυκί τους, ἀπομονώνονται καὶ δὲ θέλουν νὰ ξέρουν τίποτα γιὰ τὶς «πεζότητες καὶ χυδαιότητες» τῆς ζωῆς. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ καλλιτέχνης ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ σπάσῃ τὰ πολιτικοκοινωνικὰ δεσμά του, ποὺ γιὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο δὲν μπορεῖ νὰ κάνει ἓνα βῆμα ἔξω ἀπὸ τὸ ταξικὸ του περίγυρο, σιγὰ σιγὰ, κόβει κάθε σχέση μ' αὐτὸ, ἀποτραβιέται στὸν «ἐαυτό του», γιατί ψυχικὰ βρίσκεται σὲ διάσταση μὲ τὴ γύρω του κοινωνία. Ἀκριβῶς στοὺς στοχαστὰς καὶ καλλιτέχνες ποὺ ἔπαθαν αὐτὸ τὸ ψυχικὸ σοκ γεννιέται ἡ ἰδέα πῶς «ἡ Τέχνη πρέπει νὰ ὑπηρετεῖ τὴν Τέχνη». Ἀκόμα θὰ μπορούσαμε καὶ μιὰ ἄλλη περίπτωση νὰ ἐξετάσουμε σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς γένεσθαι τοῦ δόγματος «ἡ Τέχνη γιὰ τὴ Τέχνη». Πολλὲς φορὲς παρατηρήθηκε ἡ ἀρχουσα τάξη στὸ σύνολο τῆς νὰ δείξῃ τέλεια ἀδιαφορία γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ ζωὴ καὶ νὰ ρίξῃ παράμερα τοὺς καλλιτέχνες καὶ νὰ τοὺς βλέπει σὰν ψωραλέα σκυλιὰ ἢ σὰν ἀργόσχολους ποὺ καταπιάνονται μὲ ζωγραφιὰς ἢ μὲ τραγουδάκια. Ἡ τέτοια πεζότητα καὶ κατωτερότητα τῆς ἀρχουσας τάξης ἦταν φυσικὸ καὶ ἐπόμενο νὰ γεννήσῃ στοὺς καλλιτέχνες ποὺ ἀντίκρουζαν τὴν περιφρόνησιν τῆς «καλῆς» κοινωνίας, αἰσθήματα ἀηδίας καὶ διαμαρτυρίας καὶ πάνω στὴν τέτοια ἀπομόνωση τοὺς ἔρριξαν τὴν κραυγὴ «ἡ Τέχνη γιὰ τὴν Τέχνη».

Τελειώνοντας, τονίζω, πῶς ἡ Τέχνη σὰν κοινωνικὸ φαινόμενο εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ πότε ἀμεσα καὶ πότε ἔμμεσα— ὄχι βέβαια μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὁ δημοσιογράφος προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του— ἐξυπηρετεῖ κοινωνικοὺς σκοποὺς. Δὲν παραδέχομαι ὁμως πῶς τὸ πρόβλημα αὐτὸ, δηλαδὴ τὴν κοινωνικὴ ἀποστολὴ τῆς Τέχνης, πρέπει νὰ τὴν ἐξετάσουμε ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ Πρέπει. Δὲν μποροῦμε νὰ βάλουμε κανόνες στὸν καλλιτέχνη «κάνε τοῦτο ἢ μὴν κάνῃς ἐκεῖνο». Οἱ καλλιτέχνες, ἂν σὲ μιὰ ἐποχὴ, σὲ τούτη ἢ ἐκεῖνη τὴν χώρα, παίρνουν ἀρνητικὴ στάση μπροστὰ στὶς μεγάλες ἐξορμήσεις τοῦ λαοῦ καὶ βρίσκονται στὴν ἀντίθετη μεριὰ τοῦ ὀδοφράγματος,

κι' αν πάλι σ' άλλη εποχή βρίσκονται στο πλευρό της τάξης που ανεβαίνει, αυτό δε συμβαίνει γιατί ενήργησαν και στη μία και στην άλλη περίπτωση και εποχή έχτελώντας τις εντολές κάποιου τρίτου που τους δίδαξε και τους είπε ποιο είναι το Πρέπον· ενήργησαν γιατί μέσα τους κάτω από ώριμους όρους κυριάρχησε τοῦτο τὸ αἶσθημα και κάτω από άλλους όρους τὸ άλλο αἶσθημα. "Αρα είναι λάθος νὰ ἐξετάζουμε τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀπὸ τὴ στενὴ ἀποψη τοῦ Πρέπει. Τὸ σωστὸ εἶναι νὰ ἐξετάζεται ἀπὸ τὴν ἀποψη τί ἦταν και τί εἶναι.

"Αμα ἔχει ὁ ἀναγνώστης μας ὑπόψη του τὰ ὅσα εἶπαμε παραπάνω, θὰ καταλάβει καλά πὼς γιὰ μᾶς δὲν ὑπάρχει ζήτημα ἂν Πρέπει ἢ Τέχνη νὰ ἐξυπηρετήση τὰ κοινωνικά προβλήματα τοῦ καιροῦ της. Οἱ καλλιτέχνες και σὲ μᾶς και στὸν ἄλλο κόσμο ζοῦν σὲ μιὰ μεταβατικὴ κοσμοϊστορικὴ ἐποχὴ. "Ολα τραντάζονται, ὅλα ἀλλάζουν και διαμορφώνεται ἕνα νέο πολιτικοκοινωνικὸ καθεστῶς. Δὲν πρόκειται ὁμως νὰ πᾶμε τὰ ἴσια πρὸς τὴ νέα μεταβολὴ που διαγράφεται. Θὰ χρειασθοῦν ἀκόμη ἀγῶνες μεγάλοι ἐσωτερικοὶ σὲ κάθε χώρα. Ὁ φασισμὸς νικήθηκε, ἀλλὰ ὁ κρυπτοφασισμὸς εἶναι ἀκόμα ὀρθιος και βρίσκει και θὰ βρῆ ἰσχυροὺς προστάτες ἀπὸ τὴς χώρες ἐκεῖνες που ἔχουν συμφέρον νὰ μὴ γίνουν ἀπότομες και μεγάλες πολιτικοκοινωνικὲς ἀλλαγές. Στὴν περίοδο αὐτὴ—στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο που ἄρχισε—ὀρθώνονται μπροστὰ μας μεγάλα προβλήματα που αὐτὴ τὴ φορὰ στὴς λαϊκὲς μάζες ἔπεσαν ὁ κληρὸς νὰ τὰ ἐπιλύσουν με ἀποφασιστικὸ τρόπο και με πολλὲς θυσίες. Οἱ καλλιτέχνες λοιπόν, στὴ μεγάλη και ἱστορικὴ αὐτὴ περίοδο ἀπὸ τὴν τέτοια ἢ τέτοια κοινωνικὴ τους τοποθέτηση θὰ πάρουν μέρος στοὺς ἀγῶνες τοὺς αὐριανούς και με τὴν καλλιτεχνικὴ τους δημιουργία θὰ προσφέρουν ὀρισμένες και θετικὲς ὑπηρεσίες στὴν τάξη τους. Δὲ θέλει φυσικὰ ρῶτημα πὼς οἱ καλλιτέχνες ἐκεῖνοι που θὰ βρεθοῦν πλάι στὴν τάξη που παίζει σήμερὰ ἱστορικὸ ρόλο, θὰ μᾶς δώσουν ἔργα τέχνης πιὸ ζωντανά, πιὸ ἐκφραστικά. Ἀπ' αὐτοὺς θὰ φτιαχθοῦν τὰ μεγάλα ἔργα, τὰ ἀριστουργήματα, που θὰ ἀξιοποιήσουν στὸν τομέα της Τέχνης, τοὺς ἀγῶνες τῶν λαϊκῶν μαζῶν που γράφουν νέες σελίδες στὴν ἱστορία της Εὐρώπης.

Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΕΣΤΟ ΑΛΛΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ρ Η Μ Α Δ Ι

Φέτο ξανάρθα στὸ χωριό, πὸν πρόσχαρὰ ἔδεχόταν
τὸν ἐρχομὸ μου τὴ Λαμπρὴ και τὸν καινούργιο χρόνο,
μέσα στὸ πατρογονικό, τὸ σπίτι τοῦ πατέρα,
τὸ ταπεινό, πὸν ἐτράνταζαν με τὸ χορὸ οἱ λεβέντες,
κ' ἐβουΐζε ὁ πέρα μαχαλᾶς ἀπ' τοὺς παιγνιδιατόρους.

Τώρα, βουβὸ κι ἀράθυμο στὸ ξέγναντο θωρῶ το.
Τὰ ξύλα γύρω ἐσκέβρωσαν, και σάρακας τὰ τρώει,
δουλεύοντας νυχτόημερὰ και τὴς σκεπῆς ὁ ταῦρος
σαρακοφάγωμα κι αὐτός, κι ὡς πέρα στὴν ἀστράχα.
Ξεφτήσαν τ' ἀσβεστώματα, γέρνει σκεβρὴ ἢ μεσάντρα,
και σκόρος τρώει ἀκοίμητος τὰ σκουτιὰ τὴς κυρούλας.
Ἄναρεις και ξεδοντιασμένες τὴς σκεπῆς οἱ πλάκες.
Τὰ πανεθύρια ὀρθάνοιχτα, τὰ τρώει ἢ βροχὴ κι ὁ γήλιος.
Τὴς παλιᾶς τὴς ἀυλόπορτας ξεφύγαν οἱ ριζέλες,
κι ὀπως ἀνεμοδέρνεται, ξεγκοφιασμένη, τρίζει.
Ὁ γέρος ὁ μαντρόσκυλος μέσ' στὴν αὐλὴ ἀλυχτιάει,
κοιτώντας με με τὰ στηλά, τὰ ξέθωρὰ του μάτια.

Ρημάδι στέκεται βουβὸ τὸ πατρογονικό μου...

ΑΓΙΣ ΘΕΡΟΣ